

İKTİSATTA ORTODOKSİ SORUNU²

Doç. Dr. İlkben Akansel*

Bartın Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

iakansel@bartin.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8167-7416>

Öz

İktisadi olaylara bakış açısı büyük çoğunlukla piyasa kavramını yüceltme çerçevesinde şekillenmiştir. Tarihsel olarak iktisadi düşünce yaklaşımları çok büyük çoğunlukla kâr elde etmeye odaklı olarak iktisadi olaylara yaklaşmışlardır. Bu durum sonucunda, özellikle 20. Yüzyılın başında şekillenen “neoklasik” iktisat olarak adlandırılan iktisadi düşünceyi ana-akım iktisat olarak ön plana çıkarmıştır. Ana-akım iktisat, iktisatta hâkim bir iktisadi görüş olarak ortodoks bir yer işgal etmektedir. Ortodoksi, en genel anlamıyla, herhangi bir düşüncedeki ana-akım olarak kabul edilen baskın olan durum olarak tanımlanabilir. İktisatta “neoklasik iktisat” ve türevleri olan tüm iktisadi yaklaşımlar ortodoks iktisat olarak adlandırılabilir. Heterodoksi ise, herhangi bir düşüncede ana-akımdan sapan fikirler olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan iktisatta tek seslilik mi çok seslilik mi olduğu sorunsalı çok uzun süredir bilimin tartışma gündemindedir. Bu bağlamda iktisattaki tek sesliliği/ana-akım iktisadı önceleyen çalışmalar bir ortodoksi yaklaşım olarak değerlendirilebilir ve düşünülebilir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada iktisatta ortodoksi sorununun kökenleri, tarihsel durumu ve buna karşı olarak geliştirilen heterodoksinin perspektifi (ve bu bağlamda değerlendirilebilecek iktisadi görüşlerin temel argümanları) irdelenmeye çalışılacaktır. Diğer bir deyişle, çalışmada önce ana-akım olarak adlandırılan neoklasik iktisadın neden bu tanımlamayla uzun süre anıldığını, ona karşı argümanlar üreten diğer iktisat akımlarının neden böyle konumlandırıldıkları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortodoks iktisat, heterodoks iktisat, iktisat, çok seslilik

THE PROBLEM OF ORTHODOXY IN ECONOMICS

Abstract

The perspective on economic events has mostly been shaped within the framework of glorifying the market concept. Historically, the approaches of economic thought have mostly approached economic events with a focus on making profit. As a result of this situation, the economic thought called ‘neoclassical’ economics, which was shaped especially at the beginning of the 20th century, came to the fore as mainstream economics. Mainstream economics occupies an orthodox place as a dominant economic view in economics.

² Bu makale 3. BİLSEL Çanakkale Konferansı’nda (25-26 Mayıs 2024) sunulan aynı adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilerek makaleye çevrilmiş halidir.

Orthodoxy, in the most general sense, can be defined as the dominant position in any thought that is accepted as mainstream. In economics, 'neoclassical economics' and all its derivatives can be called orthodox economics. Heterodoxy, on the other hand, can be considered as ideas that deviate from the mainstream in any thought. In this respect, the question of whether there is univocality or polyphony in economics has been on the discussion agenda of science for a very long time. In this context, studies that prioritise univocality/mainstream economics in economics can be evaluated and considered as an orthodoxy approach. Based on this idea, this study will try to examine the origins and historical situation of the problem of orthodoxy in economics and the perspective of heterodoxy (and the basic arguments of economic views that can be evaluated in this context). In other words, the study will first discuss why neoclassical economics, which is called mainstream, has been referred to with this definition for a long time, and why other economic currents that produce arguments against it are positioned in this way.

Keywords: Orthodox economics, heterodox economics, economics, pluralism

GİRİŞ

20. Yüzyılın başından itibaren iktisatın aşırı matematikselleşen bir bilim haline gelmeye başlaması belli başlı iktisadi akımların diğer iktisadi akımlar üzerinde egemenlik kurmasına yol açmıştır. Aşırı matematikselleşme, piyasa indirgemeciliği, rasyonel akıl vb. kavramlar çerçevesinde şekillenen yerleşik iktisat ya da ana-akım iktisat olarak adlandırılabilir iktisat neoklasik iktisat ve onun türevleri olan iktisadi düşüncedir. Diğer bir deyişle, neoklasik iktisat, iktisattaki ortodoksi sorununu yansıtmaktadır denilebilir. Buna karşılık, neoklasik iktisadın piyasa indirgemeciliği, rasyonel akıl vb. dayatmacı tavrına karşı çıkan iktisatların tümüne heterodoks iktisat denilebilir. Bu çalışmada özlüce, ortodoksi-heterodoksi karşıtlığının kökenleri, nedenleri ve bunlar çerçevesinde tartışılacak konuları irdelemek amaçlanmaktadır. İktisat öğretiminde, akademik çıktılarda, işe alımlarda, konferanslarda vb. akademiye ilişkin her alanda ortodoksinin ağırlığının ve gücünün hissedilir ölçüde devam etmesi sebebiyle konunun güncelliği önemlidir. Sorunun ana hatlarıyla ele alınacak olması farklı bakış açılarıyla farklı çalışmalar da ışık tutabilecektir.

ORTODOKSİ-HETERODOKSİ AYRIMI NASIL YAPILABİLİR?

Ortodoksi kavramı çoğunlukla kökenini dini bir anlayış çerçevesinde şekillendirmiştir. Dini bir olgudan yola çıkılarak şekillenen ortodoksi kavramının en genel tanımıyla baskın olan görüş, düşünce, olay vb. için kullanılabilir bir terim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

... ortodoksi, genellikle egemen anlayış için kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle kendini çoğunluğun inancını ifade eden merkezi din anlayışıyla ve egemen siyasal güçle özdeşleştiren dinsel yorum, asıl doğru öğretiyi savunduğu ve doğru ve kabul edilebilir inançların temsilcisi olduğu iddiasıyla kendisini Ortodoks olarak tanımlamıştır. Bu durumda merkezi din anlayışının dışında kalan görüş ve akımlar ise heterodoksi olarak görülmüştür. Bu anlamda heterodoksi, çoğunluğun ya da bazı durumlarda siyasal gücün doğru ve kabul

edilebilir saydığı resmi öğretinin dışında kalan her türlü akımı ifade etmektedir. (Gündüz, 2012: 10).

Ortodoksi kavramının baskınlığı sadece sosyo-politik bir kavrama gönderme yapmasıyla sınırlı değildir. Kavram aynı zamanda ekonomik etkinliklerin kapsamını da içerir. Baskın olan görüşü ifade etmek için kullanılan ortodoksi kavramı, ekonomik düşüncede de baskın görüş/görüşleri ifade etmek için kullanılabilir. İktisattaki baskınlığı ise temel olarak çerçevesi neoklasik iktisat tarafından belirlenen iktisadi görüş ve türevlerinin temsiliyetinde şekillenir. Bu durumda iktisattaki ana-akım ya da ortodoksi kavramından türetilerek ortodoks iktisat olarak anılacak görüşün neoklasik iktisat olduğunu söyleyebilmek mümkün gözükmemektedir. Hâl böyleyken, ana-akım/neoklasik iktisadın karşısında konumlanan her iktisadi görüşün heterodoksiden türetilen heterodoks iktisat içerisinde değerlendirilebilmesi de tartışmalı bir konudur. Tüm bunlarla birlikte, iktisattaki ortodoksi sorununun daha net anlaşılabilmesi için iktisatta çok sesliliğin tartışılmasının daha doğru bir başlangıç olacağı da açıktır. Dolayısıyla iktisatta neden bir ortodoksinin var olduğunu söylemek için çoğulculuk, çok seslilik vb. kavramlara açıklık getirmek gerekir.

‘Çoğulculuk’ ya da ‘çok seslilik’ terimleri İngilizcesi *pluralism*; Fransızcası *pluralisme* olarak çevirilebilir. Mariyani-Square ve Moussa, 2015’e göre, *pluralism* ve *plurality* kavramları birbirinden farklı terimlerdir. *Plurality*, ‘çokluk’, ‘çoğunluk’, ‘çoğulluk’ anlamına gelirken; *pluralism* ise normatif bir terim olarak ‘çokluk’, ‘çoğunluk’, ‘çoğulluk’ durumlarının ‘savunulması’ anlamında kullanılır (Akdere, 2023: 17). Kavramın özünde var olan durumların tamamını karşılamak ve kavramın ortodoksi kavramından farklılığını ortaya koymak için heterodoksi kavramı metin içerisinde kimi zaman çok seslilik olarak anılmıştır. Hem siyaset biliminde hem de iktisatta çokça kullanılan demokrasi ve sürdürülebilirlik kavramları birden fazla anlamı içinde barındırmaktadır. Bu iki kavramda olduğu gibi çok seslilik kavramı da kişiler arasında farklı anlam ve çağrışımları uyandırmakta ve bu kavramlar gibi benzer bir etkiye sahiptir. Diğer bir deyişle, herkesin üzerinde fikir birliği olmadığı kavramlar farklı yorumlara yol açabilir. İktisat disiplini bu duruma son derece açıktır. İktisadi düşünce tarihi aynı konuya farklı yorumlar getiren ve çözümler sunan birçok fikri barındırır (Dow, 2007; Akdere, 2023: 18).

Dolayısıyla, iktisadi olaylara tek bir pencereden bakarak tam istihdam, rasyonel insan, piyasa serbestisi vb. kavramları önceleyerek sadece piyasa indirgemeciliği yapan düşünce okulları iktisatta ortodoksi sorununu oluştururken; bu ana akımın dışında kalan iktisat okulları çok sesliliği barındıran birer heteredoks akım olarak görülebilir. Bilindiği üzere ortodoks iktisadın temel olarak savunduğu kavramlardan biri “rasyonellik (akılcılık)” kavramıdır. Bireyin aldığı her iktisadi eylemde fayda-maliyet analizini doğru yapabildiği ön kabulünden yola çıkarak tüm iktisadi faktörlerin hatasız gerçekleştirilebildiğinin savunulmasıdır.

Neoklasik iktisat paradigmasının iktisadi düşünce alanındaki baskınlığı çok seslilik ile paralellik arz eder. Bunun nedeni neoklasik iktisat baskın bir iktisadi düşünce yaratırken diğer iktisatları dışlamasıdır (Dobusch & Kapeller, 2012: 1035). *Economic Pluralism*’de Robert Garnett et al. (2010) çoğulculuk meydan okuyuşunu iki temel döneme ayırırlar.

Birincisi, 1970'ler ve 1980'lerin başında geniş ölçüde birbirlerinin düşünceleriyle çok ilgili olmayan bağımsız heteredoks akımlar dönemidir. İkincisi, Fullbrook 2009; Marqués and Weisman 2010, gibi düşünülerin daha çok post-Kuhnian (Kuhn-sonrası) çoğulculuk kavramını daha çok benimsedikleri dönemdir. Garnett et al., özellikle G. Hodgson et al. (1992)'un liderlik ettiği *American Economic Review*'da (akademik dergi) dile getirilen çoğulculuk (pluralism) tartışmalarına dikkât çeker. Burada önde gelen 44 iktisatçı "ekonomide, farklı yaklaşımlar arasında kritik konuşmaları ve hoşgörülü iletişimi içeren yeni bir çoğulculuk ruhu" adı verilen bir dilekçeye imza atmışlardır. Dobusch & Kapeller (2012) da neoklasik iktisadı ortodoks yapıya sahip ana-akım iktisat olarak tanımlarken; heteredoks iktisadı ise ne tutarlı ne de tanımlanabilir olmayan neoklasik iktisat dışındaki farklı okullar olarak tanımlarlar (Dobusch & Kapeller, 2012: 1036).

Elbette yukarıda bahsedilen ortodoks-heteredoks iktisat ayrımının neye göre belirlenebileceği tartışmalı bir konu olmakla birlikte, temelde iki kategoride (diğer kategorilerinde varlığı unutulmada, örneğin, ontolojik, metodolojik, kişisel, amaç vb.) ortodoks-heteredoks ayrımının oluşabileceği belirtilebilir. Bunlar yöntem ve teorik alanlardır. Hatta teorik olarak yerleşik iktisattan ayrılmayan ama yöntemsel olarak ayrışan iktisadi düşünceler olabilir. Örneğin, davranışsal iktisat deneysel yöntemler kullanarak rasyonel olmayan davranışları anlamaya çalışırken; nöroekonomi beyin görüntüleme metodunu kullanır ve iktisadi kararlarda beynin hangi bölümünün işlediğini anlamaya odaklanır. Burada yerleşik iktisattan yöntemsel kopuş söz konusudur. Bununla birlikte, odaklanılan alan neoklasik alanla aynı olduğu için teorik bir kopuş söz konusu değildir (Akdere, 2023: 22). Bununla birlikte, bazı iktisatlar doğrudan doğruya hem teorik hem de yöntemsel kopuşları gerçekleştirebilmişlerdir. Örneğin, feminist iktisat yerleşik iktisadın birçok varsayımına karşı teori; yine yerleşik iktisadın özellikle pozitivist yöntem anlayışına karşı yöntem önermiştir. Dolayısıyla, ortodoksi-heterodoksi ayrımının aslında daha önce değinilen çoğulluk (plurality) kavramıyla doğrudan ilintili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yerleşik iktisat ve onun türevleri olarak kabul edilebilecek, örneğin bir 'yeni kurumsal iktisat' gibi aynı iktisadi olaylara farklı bakış açıları sunabildikleri gibi; heteredoks iktisat içerisinde de böyle bir ayrımın olduğunu söyleyebilmek mümkün gözükmektedir. Bu bağlamda çoğulluk (*plurality*) kavramının farklı boyutları irdelenerek ortodoksi-heterodoksi ayrımının boyutları irdelenebilir. Örneğin, Yeni Kurumsal İktisadın (YKİ), günümüzdeki ortodoks iktisat olarak adlandırılabilceği gibi.

İktisadi olgulara sistemsel bakış ortodoksi-heterodoksi konusundaki bir diğer yaklaşımdır. Davis, ünlü iktisatçı Tony Lawson'ın ana-akım iktisatı formel (formalistic) ve tümdengelimci (deductive) yapısından dolayı sosyal olayları kapalı bir sistem olarak tanımladığını söyler (Lawson, 1997; 2003; Davis, 2006). 1980'den itibaren heteredoks iktisadın ortak görüş olarak paylaştığı üç varsayımı Davis aşağıdaki şekilde açıklar:

- 1) Atomistik bireycilik yerine sosyal gömülü bireycilik kavramı
- 2) Geri döndürülemez bir tarihsel süreç vurgusu
- 3) Bireyler ve sosyal yapılar arasındaki karşılıklı etkiler üzerinde akıl yürütme (Davis, 2006: 3)

Bu üç varsayım ortodoksi-heterodoksi ayrışmasındaki temel ayrımların çıkış noktaları olarak kabul edilebilir. Davis & Sent (2006)'e göre, bir yaklaşımın ortodoks ya da heteredoks olup olmamasını belirleyen temelde dört ana nokta vardır ve bunlar heterodoksinin sınırlarını belirler:

Bir heteredoks iktisadi düşünce akımı olarak feminist iktisat özelinde bir örneklendirme konunun daha sağlıklı anlaşılmasını sağlayabilir. Her ne kadar feminist iktisat isim olarak tek bir iktisadi bakışı yansıtır gibi görünse de aslında birden fazla feminizmler mevcuttur. Bu farklı feminizmlerin iktisadi olgulara çok farklı yaklaşımları söz konusudur. Ancak farklı feminizmler kadınların (iktisadi alan temel alındığında) neden iktisaden ikincil konumlandırıldıklarını ve bu durumun iktisadi sonuçlarını tartışırken ataerki ve toplumsal cinsiyet kavramlarına farklı bakışları ile ayrışır. Bu durum feminist iktisadın epistemolojik farklılığının bir ölçütüdür. Yöntemsel olarak nitel araştırma yöntemini birçok feminizmler benimsese de nicel araştırma yöntemleri de azımsanmayacak ölçüde dikkate alır. Ataerki ve toplumsal cinsiyet kavramlarının toplumsal gerçekliğine bakışta farklı feminizmler de farklılaşır. Böylelikle ontolojik boyutu farklılaşır. Ataerki ve toplumsal cinsiyete bakışta araştırmacıların politik görüşleri keskin bir şekilde etkin olduğu için kişisel çoğulluk mevcuttur. Bu durum aynı zamanda tüm kadın deneyimlerinin (iktisadi/sosyal boyutta) yansıtılmasını içerdiğinden kişisel çoğulluk için yine bir göstergedir. Farklı feminizmler her türlü iktisadi soruna farklı amaçla yaklaşabilirler. Örneğin, liberal feminizm iktisadi olguya eşitlik üzerinden yaklaşırken; radikal feminizm ataerkinin anaerkiye dönüşmesi ile ilgili fikirler öne sürebilir. Bahsi geçen feminizmlerin tamamı farklı konulara farklı kuramlar geliştirirler. Böylece, kuram ve konu çoğulluğunu sağlarlar. Özlü bir şekilde değinilmeye çalışılan feminist iktisat hem ortodoksi ayrışmasının hem de heterodoksinin kendi içindeki ayrışması için önemli bir örnektir. Aynı zamanda esnekliğe sahip olan “çoğulluk” ve “çoğulculuk” kavramlarının nasıl “çoklu” olarak tanımlanabileceğini de gösterebilmektedir. Bu çoğulluk ve çoğulculuk halleri farklı iktisatçıların ideolojik olarak da farklı iktisadi bakış açılarını yansıtmaktadır. Örneğin, heterodoksi içerisinde ortodoksiye tamamen karşı duran yaklaşımlar olduğu gibi, onun akademiadaki ağırlığını ve gücünü dikkate alarak sesini mevcut iktisadi iktidar çerçevesinde yükseltebilen heterodoks iktisatlar da vardır. Son bir yaklaşım olarak ortodoks iktisadın ne dediğini anlamaya çalışarak ona deyim yerindeyse kendi silahıyla vurmak sıfatıyla eleştiriler getiren heteredoks iktisatlar da mevcuttur. Mearman, Berger & Guizzo, 2023 bu durumu şöyle açıklar: “Yine de örnekleminizde, S. Charusheela'nın ‘iktidarı ciddiye alanların heterodoks olma eğiliminde olduğu’ (2019, 77) iddiasıyla özetlenen ortak bir kaygı buluyoruz. Güç, gördüğümüz kişiler için üç şekilde kapsayıcı bir temadır. İlk olarak, dünyanın sosyo-ekonomik yapılarını, ideolojilerini ve kurumsal olarak kökleşmiş güç asimetrisini kapsamaktadır (Dugger 1980'i yankılayarak). İkincisi, Lee'nin (2009) gösterdiği gibi, ekonomi disiplini içindeki tarafsız olmayan ve altta yatan güç ilişkilerini ve heterodoksinin ekonomide nasıl eşitsiz güç ve etki sergilediğini içerir. Sonuç olarak, üçüncü bir tema, heterodoks iktisatçıların gücü veya eylemliliği ya da kendilerini disiplin içinde nasıl iktidar konumlarına yerleştirebildikleridir.

Gerçekçiliği yansıtacak şekilde, güç kabul edilmeden ve ana mekanizmaları anlaşılmadan gerçeklik tam olarak anlaşılabilir.” (Mearman, Berger & Guizzo, 2023: 1125).

Diğer bir deyişle, heteredoks iktisat, ortodoks iktisada karşı çıkışta üç yol izleyebilir: Birincisi, ortodoks iktisadın iktidar gücüne boyun eğerek yapılan karşı çıkışlar; ikincisi, heterodoksünün zayıf sesini eşitsizlik temelinde anlatmaya çalışan ılımlı heteredoks iktisatlar; üçüncüsü, iktidar ilişkilerine kökten karşı çıkan iktisatlar. Her üç bakış açısı da bilim tarihinin aşağıdaki özelliği ile bağdaşır.

Bilgikuramsal ve yöntemsel açıdan gerek ortodoksi temelli yaklaşımlar gerekse de heteredoks temelli yaklaşımlar Paul Feyerabend’in (1975) “ne olsa uyar” (*anything goes*) ilkesi ile de bağdaştırıldığında aslında ortaklaştıkları bir nokta da ortaya çıkar: “bilimsel ilerlemeler’ tümüyle yerleşik yöntemlerin ve bakış açılarının sorgulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle bu ilke, aslında deneysel (*emprical*) bir gözlemi dile getirmektedir: bilim tarihinde her zaman, “ne olsa uymuştur” (*anything has gone*) (Bhaskar, [1989]2011, 30). Bu yüzden çoğulcu olmak, farklı bilgikuramsal anlayış ve yöntemlere her zaman açık olmak gerekir, yoksa bilimsel gelişme de söz konusu olamaz.” (Özel, 2023: 89). İktidarın elde tutulma kaygısı ortodoksi-heteredoksünün ortaklaştıkları bir alandır. Aslında her iki yaklaşım açısından belli ideolojilere saplanma farklı sosyo-ekonomik yapılarıdaki asimetrikleri gözden kaçırmaya sebep olabilir. Bu iktidar ilişkisi içerisindeki ortodoks-heteredoks iktisat arasındaki eşitsiz ve dengesiz güç ilişkisi ortodoksünün lehine işlemektedir. Çünkü altta yatan eşitsiz güç ilişkisi akademiya, eğitimde, yayında Ortodoks iktisadın elindedir. Heteredoks iktisat görece daha yeni yeni sesini yükseltebilme imkânına kavuşmuştur. Dolayısıyla, farklı gerçeklerin de iktisadi düşüncede barınabileceğini seslendiren köken olarak ortodoks iktisada yakın duran ama heteredoks iktisadın da anlaşılma gereğini duyuran önde gelen iktisatçılar aslında bu eşitsiz güç ilişkisinin dengelenmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.

Ortodoks iktisadın gücünü alabildiği ideolojik bir durumu *kişisel, amaç, kuram ve konular* bağlamında bir tutarlılığa sahip olmasıdır. Ortodoks konular özelinde çalışan iktisatçıların sayılan bu dört temelde en azından ortak müştereklerde anlaştıkları söylenebilir. Dolayısıyla, ortodoksi denilen iktisadi yaklaşımın gerek eğitimde gerekse de bilimsel her mecrada bu kadar can alıcı bir şekilde söz sahibi olmasının nedeni bir “iktisadi okul” çatısı altında toplanabilmiş olmasıdır. Buna karşılık, ortodoks-heteredoks iktisat konularında alanın duayen isimlerinin vurguladıkları önemli bir durum (Davis, 2008; Lawson 2103) “ana akım heterodoksünün” ortaya çıkmış olduğudur. Ana-akım içinde ortaya çıkan heteredoksi ana-akım iktisadın temellerinin dahi sorgulanabildiği bir mecrayı barındırır (Sade-Caffarel, 2019; Özel, 2023: 91).

...heterodoks iktisatçıların ana akımın bir parçası olmalarının tek nedeninin ana akım iktisatçılarınla iletişim kurabilmek ve muhtemelen ana akım araştırmaların en ileri noktasını etkileyebilmek olduğunu savunuyorlar: yani, heterodoks iktisatçıların ana akımın bir parçası olmaları bilimden ziyade saygınlık (ve bununla birlikte bir miktar hayatta kalma umudu) içindir. Yine de argümanları göz ardı edilmemelidir... Kısacası, eleştirmenlerin dili heterodoks iktisatçıları en iyi ihtimalle ana akım iktisada ve onun uygulayıcılarına saygı

duymayan aşığı, medeni olmayan iktisatçılar olarak nitelendirmektedir... Eleştirmenlerin kullandığı dilin zorlamaya işaret eden bir başka yönü de var. Akademik bir iktisatçı olarak hayatta kalmanın, ana akımın içinde olmak anlamına geldiğini öne sürüyorlar; ve hayatta kalmanın bedeli, sadece en hafif sapkın görüşleri dile getiren itaatkâr, hürmetkâr medeni bir dildir... Eleştirmenler bir kez olsun ana akım iktisatçıların eylemlerini sorgulamıyor; bir kez olsun heterodoks iktisatçılar tartışma dışı bırakıldığında, iktisat bölümlerinden çıkarıldığında veya baskı altında ana akım iktisada dönüştürüldüğünde ana akımı hoşgörüsüzlükle suçlamıyorlar. Bunun anlamı, heterodoks iktisatçıların bu felaketleri kendi başlarına getirdikleridir, çünkü farklı olmayı, kendi kimliklerine, analitik bakış açılarına ve mesleki örgütlerine sahip olmayı tercih etmektedirler. (Lee, 2012: 348).

Lee'nin işaret ettiği nokta, neoklasik iktisat ve türevi iktisatların ideolojik boyutuna yönelik önemli bir gerekçedir. İktidar kimin elindeyse gücün onun elinde olacağı hatırlandığında ana-akım ve savunucularının akademiyada, eğitimde, yayıncılıkta vb. tüm iktidar gücüyle heterodoks iktisadı dışlayacakları açıktır. Bu iktidar ilişkisinde mümkün olduğu kadar farklı seslerin kısılması iktidarın devamlılığı için bir gereklilik olarak görülmektedir. Örneğin, ana-akım iktisatçılar için asli yöntemin matematik/ekonometrik modelleme olması, feminist iktisat içerisinden yükselen bir başka teknikle yapılmış bir çalışmanın (kadın emeğinin deneyimlenmesi ve analize dâhil edilmesi gibi) "saf" bir iktisadı yansıtmadığı-gereksizliği vb. iddialarla dışlanması bu ideolojik yaklaşım için bir göstergedir.

Ana-akım iktisadın, iktisat bilimi içerisinde bir emperyalizm yarattığı ifade edilirken; aslında son yıllarda gelişen kökeni neoklasik iktisattan alsa da, neoklasik iktisattan öz itibarıyla ayrılan iktisadi akımların "tersine emperyalizm" yarattığı bilinmektedir (Davis, 2008: 350; Özel, 2023: 100). Şöyle ki yine (Davis, 2008: 358)'in belirttiği üzere (Özel, 2023: 100) aşağıda sayılan iktisat akımları neoklasik iktisadın şemsiyesi altında ne kadar toplanabilir sorusunu da beraberinde getirmektedir: Klasik Oyun Teorisi, Davranışsal Oyun Teorisi, Davranışsal İktisat, Deneysel İktisat, Nöroiktisat, Evrimsel Oyun Teorisi, Evrimsel İktisat, Ajan Temelli Kompleksite İktisadı. "Dolayısıyla, artık Neoklasik iktisat ana akım iktisat olmaktan çıkmış, onun yerine yeni gelişen farklı yaklaşımların ortaya çıkardığı bir çeşitlenme ve çoğulculuk, Ortodoks iktisadi niteler hale gelmiştir." (Özel, 2023:100).

İktisatta çok sesliliğin katmanları/düzeyleri olduğunu söyleyebilmek mümkündür. İktisaden birbirinden farklı bu kadar iktisadi yaklaşımın varlığının sebebi insan doğası ve kararlarının karmaşıklığıdır. Diğer bir deyişle, tüm ekonomik kararlar "aynı zamanda sosyal, kültürel, biyolojik ve bilişsel koşullar tarafından da yönlendirilir (Dow, 1997a; 1997b; 2007)." (Akdere, 2023: 44). Bu düzeylerin tamamı aynı zamanda ortodoksi-heterodoksi açısından farklılıkları ortaya koyan, farklı bakış açılarını barındıran anlatım düzeyleri olarak şu temelleri sıralayabilmek mümkündür. Bunlar: Teorik, metodolojik, epistemolojik ve ontolojik düzeylerdir. Bu düzeylerin içeriklerini kısa da olsa paylaşmak hem ortodoksi-heterodoksi karşıtlığının/çatışmasının hem de buradan hareketle iktisatta çok sesliliğin/çoğulculuğun iç içe geçiş nedenleri daha rahat irdelenebilecektir.

Teorik düzeyde, iktisat bir sosyal disiplin olarak hem bilim hem ideoloji olarak adlandırılabilir. Özellikle bilim olma iddiası fizik disiplinine öykünmesiyle başlar.³

“Teorik düzeyde çoğulculuk demek teorilerin birbirlerini dışlaması, silmemesi anlamına gelmektedir.” (Akdere, 2023: 46). Örneğin, öykünülen fizikte, fizikçiler görelilik ve kuantum mekaniğini rakip teori olarak ele almayı fiziksel gerçekliğin temellerine ilişkin tamamlayıcı yaklaşımlar olarak görürler. İktisattaki herhangi bir fenomeni açıklamak için de birçok teori mevcuttur. Bu çoğulculuk teorik bakış açısının çok çeşitli açılardan ele alınabileceğine işaretir. Hiçbir teori tüm faktörleri hesaba katamayacağı için (Kurz/Salvatori, 1997: 234) iktisat teorik anlamda çoğulculuğa muhtaçtır (Akdere, 2023: 47). Teorik düzeydeki ortodoksi-heterodoksi çatışması her anlamda hâkim iktisat olarak çok uzun süreden beri varlığını sürdüren neoklasik iktisadın (ve türevlerinin) diğer tüm teoriler sanki hiçbir fenomeni açıklamıyormuş gibi dışlamasıdır. Dobusch & Kapeller (2012) çoğulcu bir iktisat yaratmanın kolay bir yaklaşım olmadığını teorik ve sosyal yönünün güçlü olması gerektiğini savunurlar. Bunun için de teorik bakışların kurumsal rutinleri yüksek oranda içeren analitik kategoriler içermesi gerektiğini belirtirler. Sosyal yönde ise i) ortaklık kurulabilecek konferanslar, birlikler, akademik dergiler vb. ii) bir dizi metodolojik gereklilikler ya da başvurulabilecek tipik metodlar (metodolojik bakış) iii) aynı varsayım üzerinde emprik sağlamlığa sahip ve nitelik, orijinallik olarak aynı olabilecek akademik bir standartlık algılaması olması gerektiğini belirtirler (Dobusch & Kapeller, 2012: 1038).

Ortodoksi-heterodoksi ayrılıkların en belirginleştiği noktaların bunlar olduğu gözden kaçmamaktadır. Örneğin, akademik konferansların duyurularına dikkat etmek bile bu gerçeği görmeye yarar. Genellikle makro iktisat, mikro iktisat, uluslararası iktisat, para-banka-finans vb. konular ağırlıklı yapılan duyurularda iktisadi düşünce veya iktisat tarihi gibi alanlara da açıktır duyurusu bile ortodoks iktisadın ağırlığını hissettirmektedir. Bununla birlikte, heterodoksinin de kendi içinde bir ortodoksi barındırabildiğine ilişkin ipuçları da örneğin, “European Society for the History of Economic Thought (ESHET)” konferanslarında görülebilir. Ekonometrik ağırlığı olan çalışmalar daha ikincil plana itilebilmektedir. Dolayısıyla, örneğin para politikasıyla ilgili bir konuya zıt kutuplardan varsayımlar üretmek yerine en azından ortak müştereklerde anlaşılabilir metodolojik yaklaşımların ön plana çıkarılması ortodoksi-heterodoksi ayrışmasını azaltabilecektir.

İktisattaki metodolojik sorunu en çarpıcı biçimde ortaya çıkaran düzey metodolojik düzey: diğer bir deyişe matematik kullanımınıdır. Bu düzey kendisini bilimsel gerçeklik ve postmodernizm olarak iki karşıt yaklaşımda bulur.

Bu iki taraf birbirlerinden bilgi tiplerine verdikleri değer açısından ayrılırlar. Birçok iktisadi bilgi tipi mevcuttur (Reardon, 2009). Çoğulcu bir epistemolojinin benimsenmesi ekonomik bilginin ve ekonomik anlamın farklı şekillerde elde edilmesinde sakınca görülmemesi

---

³ Konunun genişletilmiş hali için bkz. Akansel (2022). Akademiyanın Feminizme Bakışı: Fizik ve İktisat Disiplinleri Özelinde Bir İrdeleme. Ankara: Gazi Kitabevi.

demektir. Dolayısıyla iktisat yalnızca ana akım iktisadın epistemolojik temelleri üzerine oturmaz, çok sayıda epistemolojik yaklaşımdan oluşur (Dow, 2007; Akdere, 2023: 48).

Matematiksel iktisat temelini fizik biliminden alarak iktisadi olayların modeller üzerinden düşünülmesini savunur. Ortodoks iktisadın ana problemi olarak ifade edilebilecek bu nokta, iktisatın aşırı matematik ve ekonometrik modellere boğulmasıdır. Aşırı matematikselleşmeye boğulan iktisat özündeki tarihsel ve sosyolojik boyutları kaçırmaktadır. Ortodoks iktisat özelinde çalışan iktisatçıların yoğunluğu farklı yöntemlerin dışlanmasını yaratmıştır. Örneğin, iktisatta “yüz yüze görüşme tekniğine dayalı” bir yöntemle iktisadi analiz yapılması; analiz olarak kayda değer görülmemektedir. İktisadın diğer sosyal disiplinleri aşırı matematikselleşmesi ile tahakkümü altına almasıyla aynı tahakküm ilişkisinin iktisattaki çoğulculuğa dayandırıldığı da bir gerçektir.

Epistemolojik boyut olan varsayımların gerçekliği düzeyi ise duayen iktisatçılardan D. McCloskey tarafından net bir şekilde ifade edilmiştir. McCloskey’in burada yaptığı vurgu: “İktisatta çok sesliliğin modelleme ve varsayımlarla ilgili bu tartışmadan çıkarması gereken ders, ana akım teorilerin sunduğu model yapısının tek model olarak algılanmaması gerektiğidir (Aydınolat, 2018: 214).” (Akdere, 2023: 54, 55). Bir diğer deyişle, örneğin ana akım iktisadın maliye politikası ile ilgili sunduğu önermelerin uygulanmasında eğer gerçeklikte daralmalar yaşıyorsa diyelim ki bir eski kurumsal iktisadın bir ülkenin iktisadi yapısındaki kurumların işleyişlerinin neden öyle oluştuğu ile ilgili düşünceleri dikkate alınabilir ve yeni politikalar geliştirilebilir.

“İktisadi gerçekliğin anlaşılması konusundaki çok seslilik, ontolojik karmaşıklık temelinde de bir çerçeve savunabilir. Ontolojik çok sesliliği ‘çok sesliliğin çok sesliliği olarak ifade edebiliriz (Mâki, 1997). Böylece çok sesliliği, postmodernizmin de temelinde yer alan çok sesli bir ontolojiyle (doğanın parçalı olduğu görüşü) ilişkilendirmiş oluruz (Dow, 1997). Eğer doğa çoğulcuysa, o zaman genel teorileştirmeye gerek yoktur. İktisatta bu konum en çok postmodernizmle ilişkilidir; postmodernizm, benliğin bile parçalanmışlığını vurgular (bkz. Amariglio, 1988 içinde Dow, 2012).” (Akdere, 2023: 55). Dolayısıyla, insan kimliğinin çok parçalı yapısı doğadan kaynaklanıyorsa ve insanlar halen daha bir şekilde doğaya bağlı canlılarsa, iktisadi davranışlarını tek tip bir kalıba indirgemeye gerek olmamalıdır. Tek bir kalıba indirgenen iktisadi yaklaşım üzerinden de tüm bir sistemdeki iktisadi yapıyı sorgulamak iktisadi bunalımların başlangıç noktası olarak gözükmemektedir.

SONUÇ

İktisatta 1840'lardan itibaren süregelen hâkim bir iktisadi düşünce varlığını akademiya, yayıncılıkta, iktisadi politika uygulamalarında, işe alımlarda vb. iktisadi düşünceyi tahakküm altına almıştır. Bu düşünce genel olarak neoklasik iktisat ve türevleri olarak görülmektedir. Temel iddiası modelleştirme, matematik/ekonometrik uygulamaların iktisada eklenmesi yoluyla sistematikleştirilmedi ve böylelikle iktisadı daha bilimsel hale getirdiğini iddia etmektedir. Temelde teorik, epistemolojik, metodolojik ve ontolojik düzeylerde karşı çıkışlar heteredoks iktisadın özünü oluşturur.

Buna karşın neoklasik iktisat ve türevlerinin tüm bu düzeylerdeki uygulamalarına karşı çıkan ve genelde hâkim iktisat tarafından da dışlamalara maruz kalan tüm iktisadi düşünceleri de genel bir kategori olarak heteredoks iktisat olarak tanımlayabilmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akansel, İ. (2022). *Akademiyanın Feminizme Bakışı: Fizik ve İktisat Disiplinleri Özelinde Bir İrdeleme*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Akdere, Ç. (2023). *İktisatta Çok Seslilik ve Çoğulcu Yaklaşımlar*. Akdere, Ç. & Gürbüz, B. (Eds.). *İçinde İktisatta Çok Sesliliğin Son Otuz Yılı*. Siyasal Kitabevi: Ankara. 17-86.

Davis, J. B. (2006). "The Nature of Heterodox Economics." *Post-Autistic Economics* 40, 23-30.

Dequech, D. (2007). "Neoclassical, mainstream, orthodox, and heterodox economics." *Journal of Post Keynesian Economics* 30 (2), 279-302. DOI: 10.2753/PKE0160-3477300207

Dobusch, L. & Kapeller, J. (2012). "Heterodox United vs. Mainstream City? Sketching a Framework for Interested Pluralism in Economics." *Journal of Economic Issues* 46 (4), 1035-1058. DOI: 10.2753/JEI0021-3624460410

Gündüz, Ş. (2012). "Din, Ayrılık ve Çatışma". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, 1-19.

Lee, F. S. (2012). "Heterodox Economics and its Critics." *Review of Political Economy* 24 (2), 337-349. DOI: 10.1080/09538259.2012.664360

Mearmen, A. & Berger, S. & Guizzo, D. (2023). "What is Heterodox Economics? Insights from Interviews with Leading Thinkers". *Journal of Economic Issues* 57 (4), 1119-1138. DOI: 10.1080/00213624.2023.2273130

Özel, H. (2023). *İktisatta Çok Seslilik ve Çoğulcu Yaklaşımlar*. Akdere, Ç. & Gürbüz, B. (Eds.). *İçinde "Hangi Çoğulculuk": Ana Akım İktisatta Çoğulculuk*. 87-112.